

Szemiński, Jan

Manqu Qhapaq, król założyciel w inkaskiej tradycji historycznej

Przegląd Historyczny 80/4, 689-704

1989

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Manqu Qhapaq, król założyciel w inkaskiej tradycji historycznej

WSTĘP

Podczas podboju państwa Inków (1532—1572) i później do połowy XVII w. wielu kronikarzy opisało dzieje państwa Inków a także innych dynastii, które władały państwami podbitymi przez Inków. Jedynie jednak w wypadku Inków ilość i jakość zapisów pozwala na próby interpretacji.

Każdy z kronikarzy Hiszpanów (a czasem Metysów lub Indian) napisał własną wersję dziejów Inków na podstawie informacji dostarczonych przez ludzi, co do których mniemał, że znają ich dzieje. Część pisarzy nie znała języków miejscowych i polegała na objaśnieniach tłumaczy. Zazwyczaj jednak kronikarze zwłaszcza hiszpańscy, znajdowali sobie informatorów uznawanych za szczególnie wiarogodnych już to z racji rodowodu, już to z racji zawodu. Każdy opis dziejów Inków sporządzony przez Hiszpana zbudowany jest z elementów pochodzących z rozmaitych wersji tradycji andyjskich, zniekształconych przez tłumaczenie oraz przez dwie selekcje; wyboru bowiem dokonywał w pierw informator decydując, czy danej informacji Hiszpanom można udzielić, a potem tłumacz i kronikarz, który wybierał informacje podług własnych zainteresowań. Kroniki pełne są wzmianek, że o czymś, co czytelnika może nużyć lub gorszyć, mowy nie będzie.

Opisy pióra kronikarzy indiańskich są najczęściej zapisem jednej tylko wersji, której sam autor wyuczył się jako części swej andyjskiej i domowej edukacji. Nawet gdy są ocenzurowane przez autora, zachowują strukturę i kolejność zdań tę samą, jaka istniała w wersji oryginalnej. Wreszcie znajomość języków ojczystych daje pewną gwarancję, że zapisy nazw własnych i innych słów andyjskich są poprawne, a nie zmyślane. Poprawny zapis terminów i nazw nieprzetłumaczonych umożliwia przypisanie ich do języka i jego użytkowników, pozwala zatem odtworzyć część dziejów tradycji samej.

Wiadomo, że w Qusqu¹ i poza Qusqu istniały rozmaite wersje dziejów

¹ W pisowni wszystkich wyrazów andyjskich z wyjątkiem dzisiejszych nazw geograficznych oraz nazwisk autorów, stosuję znormalizowany zapis:

<i>p</i>	<i>t</i>	<i>č</i>	<i>k</i>	<i>q</i>
<i>p'</i>	<i>t'</i>	<i>č'</i>	<i>k'</i>	<i>q'</i>
<i>ph</i>	<i>th</i>	<i>ch</i>	<i>kh</i>	<i>qh</i>
	<i>s</i>	<i>š</i>	<i>h</i>	<i>j</i>
<i>w</i>	<i>l</i>	<i>ll</i>	<i>y</i>	
	<i>r</i>			
<i>u</i>	<i>a</i>	<i>i</i>		

gdzie *č* = polskiemu *ć*, *š* = *ś*, ' oznacza zwarcie krtani, *h* oznacza przydech, *ll* odpowiada zmiękczoneму *l*, *y* — polskiemu *j*, a *j* to gardłowe *ch*. Cytowane w ten sposób wyrazy i nazwy własne są moimi interpretacjami zapisów z XVI i XVII w.

Inków i całego świata andyjskiego. Być może każdy ród arystokratyczny i każda świątynia przechowywała własną. Istniały także wersje dynastyczne przeznaczone dla różnych kręgów wtajemniczonych. Wiadomo, że niektóre malowano na tkaninach lub drewnie, inne opowiadano. W czasie świąt robili to znawcy tradycji na użytek króla. Jeszcze inne wystawiano w postaci sztuk teatralnych. Niestety tylko w nielicznych wypadkach można powiązać wersję spisana z miejscem, rodem lub instytucją.

Wśród historyków i antropologów trwa spór, jak rozumieć dzieje Inków opisane w kronikach. Spór nie dotyczy znaczenia i wagi wydarzeń, tylko tego, czego właściwie opisem jest każda z wersji tradycji: dziejów, struktury społecznej, organizacji religijnej, kalendarza? Czy zapisy zawierają informacje, które historyk mógłby wykorzystać do rekonstrukcji dziejów Inków? Stanowiska, sformułowane już w XVI w., są dziś następujące:

1. Kroniki opisują dzieje dynastii złożonej z kilkunastu władców, którzy założyli miasto Qusqu i zbudowali wpierw regionalne królestwo a potem panandyjskie imperium. Sprzeczności między wersjami wyjaśniane są przez odwołania do przekształceń informacji zgodnie ze stereotypami danymi w mitach.

2. Kroniki opisują dzieje dwu dynastii równoległych, które władały wpierw Qusqu a potem imperium. W XVI w. ze względu na potrzeby arystokracji inkaskiej tradycja została przekształcona w taki sposób, aby w oczach administracji hiszpańskiej wszyscy Inkowie stali się członkami rodu królewskiego. Sprzeczności między wersjami są wyjaśniane znów przez odwołania do procesu redagowania tradycji, w którym opisywany władca zyskiwał status ubóstwionego przodka.

3. Kroniki nie opisują dynastii, tylko przodków założycieli rodów wchodzących w skład miasta Qusqu. Wszyscy istnieli już w chwili założenia miasta i państwa w Qusqu. Zatem lista władców nie jest listą dynastyczną tylko opisem organizacji religijnej Qusqu.

Trzecia interpretacja została rozbudowana przez T. R. Zuidemę² w latach sześćdziesiątych na podstawie takich wersji tradycji z XVI w., które czyniły z władców towarzyszy jednego z nich. Badania Zuidemy stały się punktem wyjścia dalszych dyskusji: czy w ogóle zachowała się tradycja dynastyczna Inków? czy możliwe jest imperium, w którym dziedziczy się dobra, władzę, przywileje i nie przechowuje się tradycji dynastycznej? czy możliwe jest aby przez sto kilkadziesiąt lat Inkowie, pytani przez Hiszpanów o dzieje dynastii, odpowiadali zawsze opisem religijnej i rodowej organizacji Qusqu?

Jednakże badania Zuidemy dowiodły, że opis kolejnych władców jest opisem organizacji Qusqu. Badania zwolenników dyarchii potwierdziły istnienie w Qusqu dwu władców, podobnie jak w państwach przez Inków podbitych, choć jak się zdaje, przed samym podbojem hiszpańskim ów drugi władca Inków niewiele już znaczył³.

² T. R. Zuidema, *The ceque system of Cuzco, the social organization of the capital of the Inca*, Leiden. 1962.

³ M. Rostworowski de Diez Canseco, *Estructuras andinas del poder*, Lima 1983.

Wszystkie trzy szkoły zgadzają się co do jednego, iż pierwszym Inką był Manqu Qhapaq Inka, wymieniany przez większość kronikarzy jako założyciel miasta Qusqu i pierwszy władca, założyciel jednej lub dwu dynastii, którego następcy władali imperium Inków w XVI w. Nie wszyscy kronikarze piszą o Manqu Qhapaq Inka, ale ci, którzy o nim wspominają, kojarzą z nim następujące fakty: stworzenie świata, stworzenie ludzkości (zwłaszcza ostatniej, obecnie istniejącej), nadanie ludziom przez Stwórcę⁴ reguł zachowania, przyjęcie reguł zachowania przez Manqu Qhapaq Inkę (i droga, którą owe reguły dotarły do pierwszego Inki), opowieść o Tiya Wanaku⁵ i Titi Qaqa⁶, miejscach stworzenia i ośrodkach religijnych i politycznych, opowieść o Paqari Tampu i Tampu Tuqu⁷, skąd wywodzili się Inkowie, założenie miasta Qusqu, założenie królestwa w Qusqu, ustanowienie rytuałów przejścia, ustanowienie reguł wymiany pracy⁸.

Żaden zapis tradycji o Manqu Qhapaq Inka nie zawiera wszystkich tematów. Opis stworzenia świata pomijany jest prawie zawsze, a opis stworzenia ludzkości zazwyczaj — dlatego, że były sprzeczne z *Genesis*.

W niniejszym tekście próbuję odpowiedzieć na pytanie, czy wśród informacji kojarzonych z postacią Manqu Qhapaq Inka są także informacje historyczne? Czy Manqu Qhapaq z racji swych funkcji założyciela fundatora jest założycielem uniwersalnym, a więc całkowicie mitycznym, czy też założycielem realnym, a zatem historycznym. Oczywiście tylko jego funkcje mityczne powodowały przypisanie mu stanowienia rytuałów przejścia, reguł wymiany pracy czy kultu *waka* — bogów. Inne funkcje mityczne kojarzyły go ze stworzeniem świata i ludzkości, przydawały mu za ojców rozmaite przedstawienia Stwórcy, niebieskie, ziemskie i podziemne. Tymi jednak tu zajmować się nie będę.

⁴ Stwórca — tak tłumaczą hiszpańskie *hacedor*, którym posługiwali się kronikarze w odniesieniu do andyjskich wyobrażeń Boga.

⁵ Tiya Wanaku — Miejsce pierwszego rozmnożenia, właściwie Thiya Wanaku, ajmarska nazwa ruin miasta i ośrodka kultu, który istniał od II do XI w. Prawdopodobnie było stolicą imperium, które w VI—XI w. ogarnęło południowe Peru i ziemie dzisiejszej Boliwii, północnego Chile oraz północno-zachodniej Argentyny. Według zapisków w Tiya Wanaku pochodzących z XVI w. Stwórca stworzył przodków obecnej ludzkości (każdą grupę etniczną osobno) i rozesał pod ziemią do miejsc, z których wyszli na powierzchnię. Dziś używa się najczęściej form Tiahuanaco lub Tiwanaku.

⁶ Titi Qaqa — Skala Titi. *Titi* może oznaczać którekolwiek z trzech zwierząt należących do rodziny kotów: *felis concolor*, *felis pardalis*, *felis yagouarundi*. Skala Titi jest nazwą wyspy na jeziorze Titi Qaqa. Na wyspie Stwórca stworzył świat, niebo i ziemię; jeszcze w XIX w. objawiał się tam miejscowym Indianom w postaci trójbarwnego kota z czerwonym światłem bijącym z czoła. Samo jezioro w dzisiejszych mitach nazywane bywa pochwą Matki Ziemi, Paca Mama.

⁷ Paqari Tampu (także Paqariq Tampu, Paqari Tanpu, Paccarec Tampu) to dziś wieś i ruiny w peruwiańskiej prowincji Paruro, departament Cusco. Tampu Tuqu to grotta w Tampu, siedzibie znajdującej się w Paqari Tampu, z której Inkowie wyszli na powierzchnię ziemi.

⁸ W kulturze andyjskiej reguły wymiany pracy porządkują stałą, codzienną organizację pracy rodzin chłopskich. Bez takiej wymiany rodzina chłopska nie może się wyżywić ani tym bardziej wyprodukować nadwyżki.

Źródłami do badania postaci Manqu Qhapaq Inka są wspomniane wyżej kroniki. Wybrałem spośród nich tylko takie, które wspominają o nim z imienia i których autorzy byli w Peru i nauczyli się *kiczua*. Od tej reguły uczyniłem wyjątek dla jednego z pierwszych kronikarzy, który wprowadził *kiczua* dobrze się nie nauczył, ale za to spisywał swoje informacje na bieżąco w latach czterdziestych XVI w., czyli w dziesięć lat po wtargnięciu Hiszpanów. Autorów podzieliłem też na Indian i Hiszpanów, przyznając pierwszeństwo kronikom indiańskim.

DANE KRONIKARSKIE

Don Felipe Guaman Poma de Ayala ukończył swe dzieło⁹ w 1615 r. Pochodził, jak sam twierdzi, z rodu, który władał państwem Wanuku w środkowym Peru, podbitym przez Inków, a w XVI w. posiadał dobra i godności w Waylla Pampa i Apkara¹⁰, gdzie autor był dziedzicznym kuraką¹¹. Wersja jego spełnia minimum wymagań, jakich można oczekiwać od XVI-wiecznego zapisu tradycji andyjskiej: autor znał języki miejscowe, był arystokratą wykształconym w obu tradycjach kulturalnych, hiszpańsko-chrześcijańskiej i andyjskiej. Sekwencja zdań opisujących Manqu Qhapaq Inka nie jest powtórzeniem wersji hiszpańskich. Nie wiadomo niestety, skąd pochodzi wersja, którą spisał. Autor znał Qusqu i zapisał rozmaite szczegóły ważne dla mieszkańców Qusqu a nieistotne dla mieszkańców prowincji Lukana i Sura, skąd pochodził. Sądzę jednakże, iż jego znajomość tradycji z obszaru zdominowanego niegdyś przez kulturę Wari (Winaqi)¹² wpłynęła na selekcję spisanych informacji, tak samo jak wpłynął na nią jego żarliwy katolicyzm¹³.

Kronikarz opisał Manqu Qhapaq Inkę w trzech tekstach, komentarzach do trzech rysunków. Pierwszy z owych rysunków opisuje na tarczy herbowej bóstwa wszystkich części kosmosu jako mocodawców królów Qusqu, drugi przedstawia symbole władzy królewskiej i tytuły króla, trzeci zaś jest portretem Manqu Qhapaq Inki. Ponieważ wszystkie inne opowieści o Manqu Qhapaq spisane przez indiańskich kronikarzy są znacznie prostsze, tylko tekst don Felipe Guaman Poma de Ayala mógł służyć do rekonstrukcji struktury indiańskiej tradycji o Manqu Qhapaq Ince. Opowiada Don Felipe: „Tuqay Qhapaq Pierwszy Inka. Pierwsza opowieść o pierwszych królach Inkach, którzy byli ze wspomnianych prawowitych potomków Adama, Ewy oraz potomstwa Noego a także z pierwszego pokolenia Wari Wira Quča Runa i Wari Runa i z Purun Runa, Awqa Runa i z Awqa Runa¹⁴. Stąd poszedł *qhapaq Inka*¹⁵ Tuqay Qhapaq, Pinaw Qhapaq, pierwsi Inkowie. I skończyło się to pokolenie i ród - pierwszy Inka Tuqay Qhapaq nie miał bałwanów ani ceremonii, nie kalał się tym, aż zaczęła królować żona i matka Manqu Qhapaq Inki, co był z rodu Anaru¹⁶ i węży –

⁹ F. Guaman Poma de Ayala, *Nueva Coronica y Buen Gobierno*, Paris 1936.

¹⁰ Apkara — dziś Aucara, dystrykt w peruwiańskiej prowincji Lucanas, departament Ayacucho.

¹¹ *Kuraka*, zwany przez Hiszpanów kacykiem, dziedziczny naczelnik wsi lub grupy wsi.

¹² Wari — to nazwa obecna, w XVI w. te same ruiny były także zwane Winaqi.

¹³ Por. J. Szemiński, *From Inca gods to Spanish saints and demons*, Jerusalem 1987.

¹⁴ Kronikarz opisał andyjskie dzieje ludzkości jako sekwencję pięciu epok: Wari Wira Quča Runa, Wari Runa, Purun Runa, Awqa Runa, Inkap Runan. O znaczeniach epok i historiografii andyjskiej i F. Guaman Poma de Ayala w szczególności por. M. Mróz, *Los runa y los wiraqucha, estudios sobre la ideología social andina a través de la tradición oral quechua*, Varsovia 1984, s. 170—211; J. Szemiński, *Las generaciones del mundo según don Felipe Guaman Poma de Ayala*, „Estudios Latinoamericanos” t. IX, 1985, s. 89—124.

¹⁵ *qhapaq Inka* — król Inka.

¹⁶ *amaru* — wąż, zmij, przybywa z dolnego świata, objawia się na tym świecie i powraca skąd przybył, zapewniając kontakt między obydwoma światami. Jego upostaciowaniem w przyrodzie może być łańcuch gór lub skał, ale przede wszystkim jest nim rzeka. Jako powódź i trzęsienie ziemi *amaru* jest znakiem czasu, zapowiedzią zmiany i kary bożej.

Ci wspomniani Inkowie skończyli się i zaczął królować Manqu Qhapaq Inka, który to Inka ani od Wari Wira Quča Runa ani od Wari Runa ani od Purun Runa ani od Awqa Runa nie miał ani wsi, ani ziemi, ani pola, ani twierdzy, ani rodu, ani krewnych starodawnych *paqarimuq*¹⁷ Manwu Qhapaq (s. 81), żeby wiedziano, czy pochodzi od dzieci pierwszych Indian, od Wari Wira Quča Runa, którzy wywodzili się od Adama i od Noego z czasów potopu, że jest synem wielkich panów, *qhapaq apu*¹⁸, ale on mówił, że jest synem słońca.

Wspominany pierwszy Inka Manqu Qhapaq z ojca był nieznanego, dlatego mówili o nim: syn słońca, *intip ćurin killap wawan*¹⁹, naprawdę jednak matką jego była Mama Waqu. O kobiecie tej powiadają, że była wielką kurwą (poprawione na: zwodzicielką), bałwochwalczynią, czarodziejką, która z demonami piekielnymi rozmawiała, odprawiała ceremonie i czary, i tak kazała przemawiać kamieniom, skałom, słupom, góróm, i jezioróm, gdyż demony jej odpowiadały, a zatem rzeczona pani pierwsza stworzyła wspomniane *waka*²⁰ bałamuty i czary, uroki, i tym zwiodła rzeczonych Indian. Wpierw zwiedzone zostało Qusqu, i utrzymywała je zwiedzone i sobie poddane. Indianie bowiem za cud uważali, żeby kobieta rozmawiała z kamieniami, skałami i górami, słuchali się więc jej i służyli tej pani Mama Waqu, i tak nazwali ją *quya*²¹, królową Qusqu. Powiadają, że się pokładała z mężczyznami, z którymi chciała, z całego ludu. Tak zwodziła przez wiele lat, podług opowieści bardzo starych Indian.

Wspominana Mama zwała się wpierw Mama. Gdy została panią, nazwała się Mama Waqu, a potem, gdy się pobrała ze swym synem i została panią i królową, przezwala się Mama Waqu Quya. A dowiedziała się za sprawą diabła, że jest ciężarna synem, i demon ją pouczył, żeby urodziwszy dziecko nie pokazywała go ludziom i dała je piastunce imieniem (s. 82) Pillqu Sisa, której kazał zabrać je do grotty zwanej Tanpu Taqu, żeby je stamtąd wyprowadzili w wieku lat dwu, i utrzymywali i głosili, że ma wyjść z Paqari Tanpu król *qhapaq apu* Inka imieniem Manqu Qhapaq Inka, syn słońca i jego żony Księżycy, brat Jutrzenki, a bogiem jego ma być Wana Kawri²². Król ten całą ziemią będzie rządzić i będzie *qhapaq apu* Inka, jak oni²³, gdyż tak głoszą i rozkazują wspomniane *waka* i *willka*²⁴, czyli demony z Qusqu (s. 84).

Powiadają, że oni przybyli z jeziora Titi Qaqa i z Tiya Wanaku i że weszli do Tanpu Tuqu, i stamtąd wyszło ośmioro rodzeństwa Inków, czterech mężczyzn:

¹⁷ *paqarimuq* — ten który się rodzi lub kielkuje z ziemi, para pierwszych przodków.

¹⁸ *qhapaq apu* — pan i król, najwyższy stopień arystokracji andyjskiej.

¹⁹ *intip ćurin killap wawan* — syn słońca, syn księżycy.

²⁰ *waka* — bóg, bóstwo, miejsce święte, w szczególności bóstwo świata podziemnego, przodek dawca życia.

²¹ *quya* — królowa — władczyni.

²² Wana Kawri — Bóg Płodziciel, lokalna, używana w Qusqu nazwa oznaczająca Stwórcę w ogóle, a także jego wyobrażenie skojarzone z dolnym światem. Jako Pan dolnego świata jest dawcą płodności, życia i zmiany, a zatem śmierci.

²³ Niezrozumiałe. Sądzę, że mowa o poprzednich Inkach.

²⁴ *willka* — synonim *waka* w odniesieniu do mocy biorących swą siłę z górnego świata, czyli z nieba.

pierwszy	Wana Kawri Inka
drugi	Qusqu Wanka Inka
trzeci	Manqu Qhapaq Inka
czwarty	Tupa Ayara Kaci Inka,
i cztery siostry:	
pierwsza	Tupa Waqu <i>ñušta</i>
druga	Mama Qura <i>ñušta</i>
trzecia	Kuri Uqllu <i>ñušta</i>
czwarta	Ipa Waqu <i>ñušta</i>

Tych ośmioro rodzeństwa wyszło z Paqari Tanpu i poszli do swego bałwana, *waka* Wana Kawri. Gdy nadchodzili z Qullaw²⁵, to miasto Qusqu zwało się w pierw Aqa Mama, później nazwano je Qusqu. I tak Inka rozkazał, aby czcili i składali ofiary swoim *paqariku*²⁶ i *waka* gór, grot i skał.

Wszyscy bowiem, którzy mają zausznice, nazywają się Inkami, ale nie są wielmożnymi tylko biednymi Indianami niskiego stanu, i nie są szlachciami, tylko podatnikami. Z tych, którzy noszą zausznice, jeden tylko był królem Inką pierwszym, Manqu Qhapaq, dlatego przezwali go *qhapaq*, gdyż słowo Inka jest pospolite i nie znaczy króla, jedynie *qhapaq* oznacza króla. Zatem pierwszy był Inka Manqu Qhapaq, drugi — Anta Inka, Qaqa Waruq Inka, Qiwar Inka, Maska Inka, Tanpu Inka, (s. 85) Lari Inka, Iqiqu Inka, Saqsa Wana Inka, Waru Qunti Inka, Aqus Inka, Čilki Inka, Mayu Inka, Yana Wara Inka, Qawina Inka. O jednym z nich powiadają, że sobie poszedł i przepadł, a był to jeden z Inków z zausznicami, Čillpaka Yunka, a o Yawyu powiadają, że powędrował pod ziemią aż do łańcucha gór Yawyu koło Limy. Oni także mają zausznice z kości, strój, *llawtu*²⁷, pióra i fryzurę jak rzeczeni Inkowie. I Pukina Qulla także byli rodem Inków, którzy, że leniwi, nie dotarli i nie stawili się na rozdawnictwo zausznic przez Inkę, tak więc przezywają ich *paqiš millma rinri*²⁸, zausznice mają wełniane, białe, dlatego, że nie przybyli do Tanpu Tuqu — —

Powiadają, że Anka Wallu Čanka wyszli z jeziora Čuqllu Quča, pięćdziesiąt tysięcy milionów Indian bez kobiet, starców i dzieci, a król ich, Anka Wallu chciał zostać Inką w czasach Manqu Qhapaq Inki pierwszego. Więc rzeczony Inka podarował mu swoją siostrę Tupa Waqu, i oszukał i zabił pana, króla i wodza Anka Wallu Warmi Awqa²⁹. Po śmierci wodza naczelnego cały jego lud uszedł w dżunglę (s. 86)".

„Manqu Qhapaq Inka. Ten Inka królował jedynie w Qusqu Aqa Mama (s. 87).

Manqu Quapaq Inka pierwszy ojciec wspomnianych Inków miał zielone

²⁵ Qullaw — nazwa ziem basenu jeziora Titi Qaqa i dalszych w basenie Poopo, Copaisa, Uyuni.

²⁶ *paqariku* --- miejsce narodzin, miejsce w którym przodkowie wyszli z ziemi na ten świat.

²⁷ *llawtu* — opaska noszona na głowie.

²⁸ *paqiš millma rinri* — głupiec z wełnianymi zausznicami.

²⁹ Warmi Awqa --- Kobiety Wojownicy. W przekonaniu mieszkańców Andów dżungla nadamazonka pełna jest ludzi niecywilizowanych, którzy nie znają właściwego sposobu życia. Są tam więc kłamacy Iskay Uya — Dwie Twarze, Purum Awqa --- Wojownicy z Pustkowi, a także Kobiety Wojownicy. O identyfikacji ludzi Anka Wallu z Warmi Awqa zob. niżej.

llawatu i pióra parasola i nausznicze z czystego złota *maska payśa wayuq tika*³⁰, a w prawej ręce *kunka kučuna*³¹ a w lewej parasol z trzema pasami *tuqapu*³² pośrodku, a od dołu jasnyniebieska, na nogach dwie opaski. I Inka ten wybudował Kuri Kanča³³ świątynię słońca, zaczął czcić słońce i księżyc, i mówił, że ono jest jego ojcem, i poddał sobie całe Qusqu i nic ponadto, także nie toczył wojen ani bitew tylko zdobywał oszustami i urokami, bałwochwalczy za sprawą demona zaczęli czcić *waka* bałwany, a ożenił się dawszy wiano słońcu i księżycowi ze swą żoną, którą była własna matka pani Mama Waqu Quya, z rozkazu *waka* demonów; zmarł zaś w wieku stu sześćdziesięciu lat w Qusqu i był człowiekiem bardzo miłym, znał wiele sztuk i sposobów i był bardzo biedny. Miał synów infantów prawowitych: Sinči Ruqa Inka, Činpu Urma Quya, Inka Yupanki, Pača-Kuti Inka, miał też wielu bastardów i bastardzic, *awkikuna* i *ńuštakuna*³⁴ w Qusqu”.

Cały ten opis wydaje się sekwencją chaotycznych informacji. Zbadalem znaczenia imion własnych i terminów występujących w tekście i porównalem poszczególne informacje z danymi innych kronikarzy. Okazało się, że wszystkie właściwie twierdzenia don Felipe Guaman Poma de Ayala powtarzają się, choć w innych konfiguracjach, w pozostałych kronikach.

Aby zrozumieć znaczenie opisywanych wydarzeń musiałem je uporządkować kolejno według miejsca w sekwencji czasowej, bez względu na to, czy opisywane wydarzenia uważam za zaistniałe czy za mityczne. Kluczem do zrozumienia tekstu stała się obserwacja, że w każdej grupie wydarzeń występuje Manqu Qhapaq Inka, ale za każdym razem w towarzystwie innej kobiety, zwanej już to żoną, już to matką, już to siostrą. Wraz ze zmianą damy następuje też zmiana miejsca, lub przynajmniej nazwy miejsca:

Funkcja Manqu Qhapaq	Imię kobiety	Lokalizacja
Inka, nowy król	Mama Waqu Quya	Qusqu
Dziecko, przyszły król	Mama Waqu, Pillqu Sisa	Qusqu-Pawari Tanpu lub Tanpu Tuqu
Inka, założyciel Qusqu	Kuri Uqllu <i>ńušta</i>	Paqari Tanpu + Aga Mama
Inka, rozdawca zausznicy	???	Paqari Tanpu
Inka, król, zwycięzca konkurenta	Tupa Waqu	Tiya Wanaku?

³⁰ *maska payśa wayuq tika* — chwast, który zwisa, piorun poszukiwacz, ceremonialna nazwa odznaki władzy królewskiej, noszonej na głowie i spiętej z llawtu.

³¹ *kunka kučuna* — ucinacz szyj, czyli halabarda.

³² *tuqapu* — wpisane w prostokąt znaki haftowane na odzieży malowane na naczyniach. Służyły do zapisu informacji.

³³ Kuri Kanča — Zagroda Piorunowa lub Quri Kanča Złota Zagroda to dwie możliwe interpretacje nazwy głównej świątyni w Qusqu, przez Hiszpanów przezwaną Świątynią Słońca; dziś kościół pod wezwaniem św. Dominika.

³⁴ *awkikuna* — ojcowie, *awki* — ojciec w jęz. *ajmara*. W Qusqu używany jako tytuł synów królewskich, *ńuštakuna* — księżniczki, *ńušta* — księżniczka, tytuł córek królewskich.

Opowieść przemieszcza Inków z jeziora Titi Qaqa i z Tiya Wanaku w kraju Qullaw przez Tanpu Tuqu w Pawari Tanpu do Qusqu, ale kolejność epizodów w opowieści jest odwrotna:

1. Opowieść o pojawieniu się nowego Inki w Qusqu połączona z opowiadaniem o jego prawowitych poprzednikach w Qusqu, Tuqay Qhapaq i Pinaw Qhapaq.

2. Opowieść o rytuale zapewniającym związek między urodzonym w Qusqu synem Mama Waqu a Paqari Tanpu i Tanpu Tuqu.

3. Opowieść o wędrowce Inków z Paqari Tanpu do Qusqu, które staje się Qusqu dopiero z przybyciem Inków, a przedtem zwało się Aqa Mama. Z nią połączona jest informacja o ustanowieniu miejsc kultu.

4. Opowieść o rozdawaniu zausznic w Paqari Tanpu czyli Tanpu Tuqu, z wyjaśnieniem, kto i jak uczestniczył lub nie uczestniczył w obrzędzie.

5. Opowieść o konflikcie między Manqu Qhapaq a Anka Wallu. Ponieważ zajmuje ona ostatnie miejsce w szeregu opowieści, a także dlatego, że pochodzenie Inków z jeziora Titi Qaqa i z Tiya Wanaku pozostaje dotąd bez wyjaśnienia (choć wcześniej zostało wspomniane jako punkt wyjścia), sądzę, że należy ją lokalizować właśnie nad Titi Qaqa i w Tiya Wanaku. Dalej przedstawię inne argumenty, wynikające z treści opowieści.

Kolejność opisów odpowiada zatem kolejności wydarzeń opisywanych od bliższych w czasie do odleglejszych: jest to struktura opowieści o „ojcu, dziadku, pradziadku...”. Kolejność ta nie występuje w opowieści o królach, którzy zdaniem kronikarza panowali w Qusqu po Manqu Qhapaq. Kronikarz opisuje ich od najodleglejszego w czasie do najbliższego, co odpowiada strukturze opowieści o „... pradziadku, dziadku, ojcu”.

Każda z opowieści zawiera elementy szczególnie ważne i niewątpliwie historyczne.

Ktoś był pierwszym władcą królem Qusqu. Opowieść nazywa go Manqu Qhapaq Inka, przydaje mu żonę Mama Waqu Quya i wiąże początek jego panowania i powstanie państwa w Qusqu z reformami religijnymi. Nowy Kult czyni z Manqu Qhapaq żywego przedstawiciela wszystkich przedstawień stwórcy odpowiadających wszystkim częściom kosmosu.

Poprzednicy nowego Inki w Qusqu są także Inkami. Tuqay Qhapaq i Pinaw Qhapaq rządili w Qusqu; praktykowali inną religię, która jak twierdzi kronikarz nie obejmowała kultu niektórych *waka*. W odróżnieniu od nowego Inki nie byli władcami całkowicie niezależnymi, choć opowieść nie dostarcza danych na temat ich zwierzchnika.

Ośmioro rodzeństwa, którzy wyszli z Paqari Tanpu i Tanpu Tuqu i przybyli do Qusqu przynosząc mu jego nazwę nosi imiona znaczące. Ich znaczenia są ważne dla zrozumienia sensu opowiadania. Nie wszystkie udało mi się zrozumieć. Najjaśniejsze okazały się imiona czterech braci:

Wana Kawri Inka — Inka, bóg, dawca płodności

Qusqu Wanka Inka — Inka, skała wśród błota

Wanqu Qhapaq Inka — Inka, król pieczary

Tupa Ayar Kači Inka — Inka Patio mumii władców.

Czterej bracia są jednocześnie czterema miejscami w okolicy Qusqu. Wana Kawri jest górą, Qusqu Wanka skałą wśród błot, Wanqu Qhapaq grotą a Tupa Ayar Kaçi cmentarzem. Cmentarz lokalizowany bywa w miejscu przebywania przodków, którzy pozostali wewnątrz ziemi, a zatem w Paqari Tanpu. Góra tak nazywana leży obok miasta. Grota lokalizowana bywa w Świątyni Słońca, dziś kościele św. Dominika w Cusco, a błoto znajdowało się pierwotnie na terenie dzisiejszego Plaza de Armas.

Przybycie braci do Qusqu jest jednocześnie aktem ustanowienia miejsc świętych, przodków opiekunów różnych grup ludności Qusqu: Wana Kawri opiekował się królami a zwłaszcza władcami z Górnego Qusqu, Qusqu Wanka opiekował się całym ludem Qusqu a zwłaszcza tymi, którzy mieli prawo do ziemi, Manqu Qhapaq opiekował się władcami, a zwłaszcza władcami Dolnego Qusqu i całością arystokracji. Tupa Ayar Kaçi przez skojarzenie z najdawniejszymi przodkami, którzy nie przybyli do Qusqu tylko pozostali w Paqari Tanpu, zapewne był opiekunem całej ludności a zwłaszcza kapłanów. Sprawa wymaga dalszych badań.

Władca — założyciel miasta Qusqu występuje w towarzystwie Kuri Uqllu *ñušta*. Czy jest on postacią historyczną? Archeologowie twierdzą, że kultura materialna identyfikowana z Inkami pojawia się wcześniej na ziemiach na południe od Qusqu niż w Qusqu samym³⁵. Włączenie doliny w obręb ziem Inków musiało być połączone z włączeniem jej w religijną organizację Inków i z nadaniem nazwy. Przedtem Qusqu zwało się Aqa Mama. Jeszcze w XVIII w. istniało w Qusqu *ayllu* czyli ród zwany Uru Aga Mana, wymieniany w XVI w. jako *uru ayllu*³⁶. Nazwa *uru* pochodzi najprawdopodobniej z *ajmara*, gdzie *huru* znaczy niewolnik. Imiona braci Inków, nazwy grup inkaskich wyliczonych w opowieści o rozdawaniu zausznic, imiona poprzodników Inków w Qusqu najłatwiej dają się objaśnić przy użyciu słowników *ajmara*. Całe nazewnictwo związane z opowieściami o Manqu Qhapaq składa się w zasadzie z trzech grup słów: słów z języka *ajmara* lub pokrewnych, słów, których przypisanie do żadnej grupy językowej nie jest możliwe, gdyż należą one do słownictwa kulturalnego ogólnoandyjskiego, i słów *kiczua*. Słowa *kiczua* są najrzadsze, *ajmara* — najczęstsze.

W opowieści o ośmiorgu rodzeństwa mieści się zatem także informacja historyczna: Inkowie zajmując dolinę Qusqu, zorganizowali ją religijnie ustanawiając miejsca święte. Akt ten przypisany jest Manqu Qhapaq Inka, którego następcami byli Tuqay Qhapaq Inka i Pinaw Qhapaq Inka. Ich wzajemnych relacji nie potrafiliśmy ustalić.

Opowieść o rozdawnictwie zausznic przez Inkę w Paqari Tanpu czyli Tanpu Tuqu wyjaśnia, że termin Inka jest etnonimem obejmującym wiele rozmaitych grup. We wszystkich wypadkach, w których udało mi się zlokalizować nazwę grupy i zrozumieć jej znaczenie, okazało się, że prawie każda grupa to w rzeczywistości wieś lub grupa wsi z własnym ośrodkiem ceremonialnym. Nazwy za każdym razem są toponimami odróżniającymi daną wieś od innych

³⁵ Por. R. Ravines, *Los reinos y señorios locales*, [w:] *Historia del Perú, Perú Antiguo* t. II, Lima 1982, s. 163—171.

³⁶ M. Rostworowski de Diez Canseco, *Estrucuras andinas del poder*, Lima 1983, s. 131.

na niewielkim obszarze: np. wieś zwana Mayu — Rzeka, nadrzeczna — ma sens tylko wtedy, gdy toponim odnosi się do jednej wsi czy grupy wsi nad jedną w okolicy rzeką godną tej nazwy. Wszystkie miejscowości (wyjąwszy trzy ostatnie nazwy z listy) mieszczą się w promieniu kilkudziesięciu kilometrów od Qusqu; wszystkie wymieniane są przy opisie dziedzicznych stanowisk, do których miały prawo w czasach imperium Inków. Wszystkie też w chwili podboju hiszpańskiego zamieszkałe były przez Inków.

Qičwa Inka w XVI w. nie byli już tytułowani Inkami. Nie są także i nie byli grupą wsi. W XVI w. tworzyli prowincję, dziś w departamencie Apurimac w Peru. Ich włączenie w skład państwa Inków ze stolicą w Qusqu kojarzone jest z władcami o wiele późniejszymi od Manqu Qhapaq Inki. Tradycja wiąże ich z Inkami tylko w jednej chwili, a mianowicie w chwili rozdawania nausznicy przez Inkę w Paqari Tanpu.

Čillpaka Yunka stanowią następny wyjątek. Jest dziś w górach południowego Peru wieś Čillpaka — ale po Čillpaka, którzy by byli Inkami, nie ma śladu. Wiadomość o ich miejscu pobytu nie pochodzi z Qusqu (gdzie wiadomo jedynie, że odeszli) a z Yawyu³⁷, od ludzi, którzy Inkami nie byli. Podobnie jak Qičwa, Čillpaka Yunka złączeni są z Inkami wyłącznie przez to, że otrzymali zausznice w Paqari Tanpu.

Pukina Qulla również są przez tradycję uznani za Inków, ale od reszty odróżnia ich to, że się nie stawili w Paqari Tanpu i nie dostali tam swoich zausznicy. Dlatego właśnie przezywani są w XVI w. *puqis millma rinri* — głupki z wełnianymi zausznicami. Pukina Qulla są grupą dobrze znaną; zamieszkiwali w XVI w. znaczną część ziem nad jeziorem Titi Qaqa; ich język dotąd nie opisany i już chyba wymarły, uchodzi za język cywilizacji Tiya Wanaku. Wiadomo też, że jeszcze w XVI w. na równi z *ajmara* był *lingua franca* na ziemiach na południe od Qusqu po jeziora Poopo, Uyuni i Copaisa³⁸.

Opowieść o rozdawnictwie zausznicy dzieli zatem Inków na grupy związane z różnymi miejscami. W Tiya Wanaku i nad Titi Qaqa obecni byli wszyscy Inkowie. Pukina Qulla zostali na miejscu, gdy reszta ruszyła do Paqari Tanpu i Tanpu Tuqu. W Paqari Tanpu po otrzymaniu zausznicy wszystkie grupy rozeszły się pod ziemią, czyli w czasie zaliczanym do poprzedniego świata, do poprzedniej epoki; najdalej odeszli Čillpaka Yunka i Qičwa. Każda z grup, które odmaszerowały z Paqari Tanpu, miała swoje lokalne miejsce święte. Tradycja nie wyjaśnia, kim był rozdawca zausznicy w Paqari Tanpu. Dane innych kronikarzy³⁹ wskazują, że nazywał się Manqu Qhapaq Inka.

Dwie z miejscowości wymienionych w opowieści o rozdawaniu zausznicy: Qusqu i Tiya Wanaku, były ośrodkami państw, zatem i trzeci, Paqari Tanpu

³⁷ Yawyu — dziś prowincje Yauyos i Huarochiri w departamencie Lima, Peru.

³⁸ A. Torero, *Linguística e historia de los Andes del Perú y Bolivia*, [w:] A. Escobar compilador, *El reto del multilingüismo en el Perú*, Lima 1972, s. 47—106. Wszystkie grupy Indian Uru nazywają swój język *pukina*; jest on różny od języka nazwanego *pukina* przez A. Torero i przez misjonarzy z XVI w. Nie wiadomo zatem, czy Pukina Qulla Inkowie mówili językiem *pukina* Indian Uru, czy językiem *pukina* misjonarzy i A. Torero.

³⁹ Por. Inka Garcilaso de la Vega, *O Inkach komentarzy prawdziwych część pierwsza*, księga I, rozdział XXIII (maszynopis tłumaczenia złożony w PIW).

było także stolicą państwa, ośrodkiem organizacyjnym państwa. Opowieść opisuje przeto trzy kolejne stolice grupy etnicznej Inków:

Tiya Wanaku	—	stolica wszystkich Inków
Paqari Tanpu	—	stolica Inków bez udziału Pukina Qulla,
ale z udziałem Qičwa Inka i Čillpaka Yunka,
Qusqu	—	stolica Inków bez Qičwa Inka, Čillpaka
Yunka i Pukina Qulla.

Archeologiczne istnienie ośrodków państwowych w Tiya Wanaku i w Qusqu jest świetnie poświadczane. Dla obszaru Paqari Tanpu brak poważnych badań, choć znane są położone tam ruiny. Inne kroniki także wskazują na związki między Tiya Wanaku, Paqari Tanpu i Qusqu.

Opowieść o konflikcie między Manqu Qhapaq Inka a Anka Wallu Čanka nie została przez kronikarza umiejscowiona. Jezioro Čuqllu Quča, z którego wywodzić się miał cały lud Čanka leży w Peru w wysokich Andach (prowincja Castrovirreyna, w departamencie Huancavelica). Anka Wallu Čanka to skała (*čanka*) w łańcuchu skał (*wallu*) zwanych *anka*: Słowo *anka* dopuszcza wiele możliwych interpretacji, z których jedną jest *anka*-buntownik. Późniejsza gra słów między *ankallu* strojem kobiecym a Anka Wallu spowodowała skojarzenie Anka Wallu z Warmi Awqa, kobietami wojownikami, lokalizowanymi w dżungli, podobnie jak zbiegli ze swej ojczyzny ludzie Anka Wallu⁴⁰. Termin Čanka opisuje w tradycji Inków zawsze grupę etniczną zamieszkałą już to na terenie prowincji Anta Waylla dziś w departamencie Apurimac, Peru, już to grupę zamieszkałą od owej prowincji Anta Waylla na terenach dzisiejszych departamentów Ayacucho y Huancavelica w Peru.

W państwie Inków istniał sposób określania rangi jednostki administracyjnej i jej szefa przez nadanie każdej jednostce rangi w systemie dziesiętnym: 1 = *runa*, człowiek czyli podatnik; 10 = *ayllu*, ród; 100 = *pačaka*, mały świat czyli wieś lub grupa wsi z własnym ośrodkiem ceremonialnym; 1000 = *waranqa*, tysiąc, grupa wsi, dolina; 10 000 = *hunu*, grupa dolin; 100 000 = *qhapaq apu*, król pan i jego królestwo.

Liczby zaczynające się od 5 określały dolną połowę każdej jednostki, oraz szefów każdej połowy z osobna, a zwłaszcza szefa dolnej połowy, który był w swej połowie równy pierwszemu, ale ustępował mu pierwszeństwa w rządach nad całością.

Anka Wallu i podległa mu jednostka została opisana liczbą 50 x 1000 x 10 000, gdyż w hiszpańszczyźnie kronikarza milion to tyle co duży tysiąc, czyli dziesięć tysięcy. Ranga Anka Wallu wyniosła zatem 500 000 000. Jeśli przyjąć, że wszystkie miejsca zajmowane w hierarchii przez Inków znajdowały się wyżej niż najwyższe nawet miejsce najdostojniejszego z podbitych monarchów, to 1 000 000 = Inka; 10 000 000 = Awki; 100 000 000 = Qhapaq Apu Inka Wana Kawro, gdzie Inka oznacza każdego mężczyznę należącego do grupy etnicznej Inków, Awki jest tytułem każdego, kto uchodzi za syna królewskiego, władcy Inków, a *qhapaq apu* Wana Kawri Inka jest tytułem władcy Imperium

⁴⁰ Ludzie Anka Wallu zbiegli do Chachapoyas (dziś prowincja w peruwiańskim departamencie Amazonas), gdzie zachowała się miejscowa tradycja o przywędrowaniu Anka Wallu z południa.

króla królów, króla Inków. Ranga Anka Wallu Čanka odpowiada zatem randze drugiej po samym monarsze osoby, niejako zastępcy samego Inki władcy świata. Kronikarz przypisuje mu zamiar zajęcia pierwszego miejsca, które już był piastował Manqu Qhapaq. Sądząc z kolejności wzmianek jest to konflikt między Manqu Qhapaq Inka z Tiya Wanaku a jego współzawodnikiem.

Współzawodnikami władców Tiya Wanaku mogli być jedynie władcy Wari (Wiñaqi). Wari — miasto, do którego ruin dojeżdżają turyści wygodną szosą po drodze do pomnika bitwy pod Ayacucho, powstało gdzieś w II lub III w., a w VII—IX w. stało się stolicą wielkiego państwa, znanego jedynie z badań archeologicznych. Wpływy Wari sięgnęły od ziem dzisiejszego Ayacucho po Ekwador. Dotąd nie zostały wyjaśnione stosunki między Wari a Tiya Wanaku, które przetrwało dłużej od Wari, bo do XI w. Tradycja zapisana wyłącznie przez don Felipe Guaman Poma de Ayala, w której przeciwnikiem Anka Wallu jest Manqu Qhapaq z Tiya Wanaku, dostarcza wyjaśnienia: Tiya Wanaku uchodziło za zwierzchnika Wari wewnątrz jednej organizacji politycznej i religijnej, choć władca Wari był wewnątrz podległego terytorium równy Ince.

Co ma wspólnego Manqu Qhapaq z Tiya Wanaku z pozostałymi? Najmłodszy Manqu Qhapaq uczynił z Qusqu niezależne państwo i był reformatorem religijnym. Poprzednik jego był założycielem miasta i także reformatorem religijnym, skoro wraz z założeniem wyznaczone zostały miejsca święte. Manqu Qhapaq rozdawca zausznic wyznaczył zasięg grupy etnicznej w ośrodku religijnym. Zwycięstwo nad Anka Wallu zapewniło przewagę ośrodka religijnego i tradycji religijnej Tiya Wanaku. Zdaje się zatem, że każdy Manqu Qhapaq porządkuje świat politycznie i religijnie określając organizację ośrodka, miasta, państwa lub nawet imperium.

Inka Garcilaso de la Vega w swej „O Inkach uwag prawdziwych części pierwszej”, przytoczył w interesującej kolejności opowieści o Manqu Qhapaq Inka, które uzupełniają i poszerzają omówione dane. W rozdziałach XV—XVII ks. I opisał oficjalną dynastyczną wersję dziejów Manqu Qhapaq Inki i jego siostry o podwójnym imieniu Mama Uqllu Waqu, zesłanych przez słońce z nieba na wyspę Titi Qaqa. Oboje przez Paqariq Tampu przywędrowali do miejsca, na którym założyli Qusqu. Wersja ta wiąże postać króla założyciela bezpośrednio z miejscem pojawienia się stwórcy świata i człowieka oraz z samymi aktami stworzenia.

W rozdziale XVIII tejże książki znajduje się inna wersja, w myśl której świat podzielony został na cztery części — władali nimi Manqu Qhapaq, Tuqay, Pinawa i Qulla, czterech władcy. Wersja ta ze względu na imiona Tuqay i Pinawa łączy się z wersją don Felipe Guaman Poma de Ayala, w której w Qusqu władali po założeniu miasta Tuqay Qhapaq i Pinaw Qhapaq.

Zaraz potem Inka Garcilaso de la Vega opisał historię wędrówki ośmiorga rodzeństwa do Qusqu z miejscowości, która jest zapewne produktem omyłki wydawcy: Pawqar Tampu zamiast Paqariq Tampu. Imiona rodzeństwa pokrywają się z poprzednią wersją tylko częściowo i wymagają dodatkowej analizy językoznawczej, jednakże pierwszym z braci jest Manqu Qhapaq z żoną i siostrą Mama Uqllu.

Zatem Inka Garcilaso de La Vega i don Felipe Guaman Poma opowiadają w podobnej kolejności:

	Garcilaso	Guaman Poma
I. Król w Qusqu	Manqu Qhapaq + Mama Uqllu Waqu	Manqu Qhapaq + Mama Waqu Quya
II. Inni władcy w Qusqu i świecie	Manqu Qhapaq Tuqay, Pinawa, Qulla	Tuqay Qhapaq, Pinaw Qhapaq
III. Założyciele miasta + rodzeństwo	Manqu Qhapaq + Mama Uqllu	Manqu Qhapaq Inka + Kuri Uqllu <i>ñušta</i>

Jednakże u Garcilaso brak opowieści o wcześniejszych Manqu Qhapaq kompensowany jest wersją dynastyczną wywodzącą ich wprost z Titi Qaqa.

Inny kronikarz indiański, don Joan de Santa Cruz Pacha Cuti *yamqui Salca Maygua*, uczony szlachcic z okolic Qusqu, pisał także gdzieś w początkach XVII w. W jego wersji z Paqariq Tampu wymaszerowało ośmioro rodzeństwa i przybyło do Qusqu. Manqu Qhapaq i Mama Uqllu są parą założycieli Quri Kanča, świątyni w Qusqu. Dalej kronikarz powiada: „i tak począł stanowić prawa moralne dla ulepszenia rządów nad swoim ludem a zarazem podbijał nieposłusznych. Liczne prowincje i narody Tawantin Suyu⁴¹ same przybyły hołd mu złożyć z bogatymi darami i krążyła nowina o nowym Ince”. Opisuwszy zalety Inki i ołtarz w Quri Kanča, dodał: „Ten Inka Manqu Qhapaq wrogiem był *waka* i jako taki zniszczył *kurakę* Pinaw Qhapaq wraz ze wszystkimi bałwanami jego, zwyciężył również Tuqay Qhapaq wielkiego bałwochwalcę⁴².”

Kronikarz zatem opowiada w pierw o drodze z Paqariq Tampu do Qusqu, a potem o zwycięzcy Tuqay Qhapaq i Pinaw Qhapaq, niemniej jednak sekwencja czasowa jest ta sama co u poprzedników, i z tymi samymi miejscami związana.

Dla weryfikacji wniosków z danych kronikarzy indiańskich konieczne jest porównanie z danymi kronikarzy hiszpańskich, które wymagałoby ram znacznie obszerniejszych niż obecne. Wybrałem zatem tylko takich, których wersja mogła zachować oryginalną andyjską kolejność zdań, a i to tylko dla przykładu.

Pedro Cieza de Leon, który w latach czterdziestych XVI w. wojażował po Peru, opowiada o sześciorgu rodzeństwa, którzy z Paqariq Tampu przybyli do Qusqu. Jeden z braci zwał się Ayar Manqu i w Qusqu zmienił imię na Manqu Qhapaq. Kronikarz przypisuje mu dwie żony, ale nie podaje imion⁴³.

Juan de Betanzos, tłumacz wżeniony w arystokrację inkaską, pisał w Qusqu kolejno o stworzeniu świata i przodków dzisiejszej ludzkości w Tiya Wanaku

⁴¹ Tawantin Suyu — Cztery Części razem, nazwa własna cywilizacji andyjskiej.

⁴² Biblioteka Narodowa w Madrycie, rkps 3169, k. 6—8v: Don Joan de Santa Cruz Pacha Cuti *yamqui Salca Maygua*, *Antiguedades deste Reyno del Pirú*.

⁴³ P. Cieza de León, *El senorio de los Incas*, Lima 1967, s. 14—25 (rozdz. VI—VIII).

i o ich wyjściu z ziemi w miejscach wyznaczonych. Opisał stan Qusqu przed przybyciem Inków, zamieścił opowieść o wędrowce ośmiorga rodzeństwa z Paqariq Tampu do Qusqu. Był wśród nich Ayar Manqu („później przewali go Manqu Qhapaq”) i jego żona Mama Uqllu. Nie jest jasne czy Mama Uqllu była żoną Ayar Manqu czy Manqu Qhapaq, zwłaszcza że kronikarz opisał także czyny Mama Waqu, i podkreśla, że wdowy po braciach dostały się Manqu Qhapaq⁴⁴.

Według Pedro Sarmiento de Gamboa, w wersji zredagowanej przy udziale przedstawicieli arystokracji inkaskiej w Qusqu w 1572 r., z Paqariq Tampu wyszło ośmioro rodzeństwa. Najstarszymi byli Manqu Qhapaq i Mama Uqllu, którzy przywieźli wszystkich do Qusqu. Wodzami i zdobywcami okazują się jednak Mama Waqu i Manqu Qhapaq. Mama Uqllu pojawia się znów jako matka następcy tronu, Sinči Ruqa, ale Qusqu zostaje zasiedlone przez Manqu Qhapaq i Mama Waqu, oraz przez Sinči Ruqa i jego syna Manqu Sapaka⁴⁵.

Te same kłopoty pojawiają się w innych zapisach hiszpańskich: można zazwyczaj rozróżnić więcej niż jedną postać zwaną Manqu Qhapaq. Im później tym częściej powtarzano i kopiowano zapisy wcześniejsze, poprawiając je i uzupełniając. Dwie z pozostałych kronik zawierają jednak dane zasługujące na szczególną uwagę.

W 1608 r. została ostatecznie zredagowana „Relación de la descendencia gobierno y conquista de los Incas”, spisana na podstawie informacji podyktowanych przez Qullapiña, Supnu i innych *kipu kamayuq* na użytek Vaca de Castro, szefa hiszpańskiej administracji w Peru. Supnu, Qullapiña i inni byli zawodowymi specjalistami od notowania informacji przy pomocy węzłów. Ich zdaniem Manqu Qhapaq był synem pewnego *kuraki* z Paqariq Tampu, ogłoszonego Qusqu Inką po ceremoniach, dzięki którym stał się przedstawicielem słońca i Wana Kawri. Jego żona zwała się Mama Waqu⁴⁶.

Szczególne trudności sprawia interpretacja danych „Memorias Antiguas historiales y politicas del Perú”, autorstwa licencjata don Fernando de Montesinosa z Osuny, ukończonych w 1644 r. Wylicza on około 100 panujących kolejno władców. Listę rozpoczyna od ośmiorga rodzeństwa, którzy założyli Qusqu. Brat, który dotarł do Qusqu zwany jest Tupaq Ayar Uču lub Pirwa Paqari Manqu, i jest ojcem następnego władcy imieniem Manqu Qhapaq. Następuje opis dwu dynastii, które władaly imperium ze stolicą w Qusqu, oraz opis dynastii rządzącej po upadku tego imperium małym państwem ze stolicą w Tampu Tuqu. Wznowienie państwa w Qusqu zostało przypisane władcy imieniem Inka Ruqa, synowi Mamasi Waqu, zwanego także Manqu⁴⁷. Dane Montesinosa pozwalają także rozróżnić kilku Manqu Qhapaq, zwłaszcza pierwszego władcę w Qusqu od założyciela Qusqu. Wreszcie umiejscowienie przezeń kolejnych dynastii

⁴⁴ J. de Betanzos, *Suma y Narracion de los Incas*, Madrid 1987, s. 11–21 (rozdz. I–V). Betanzos ukończył swoje dzieło w 1551 r..

⁴⁵ P. Sarmiento de Gamboa, *Historia de los Incas*, Buenos Aires 1943, s. 45–63 (rozdz. 9–15).

⁴⁶ Collapiña, *Supno y otros quipucamayos, Relación de la descendencia, gobierno y conquista de los Incas*, Lima 1974, s. 23–30; podstawa, czyli relacja *kipu kamayuquna* podyktowana została w 1542 r., zatem dokładnie w dziesięć lat po wylądowaniu Pizarra.

⁴⁷ F. de Montesinos, *Memorias antiguas historiales y politicas del Perú*, Lima 1930, s. 8–12, 73–85.

podobne jest do umiejscowienia kolejnych Manqu Qhapaq według don Felipe Guaman Poma de Ayala:

Stolica	Guaman Poma	Montesinos
I	Tiya Wanaku	Qusqu
II	Paqari Tanpu/Tanpu Tuqu	Tampu Tuqu
III	Qusqu	Qusqu

W obu przypadkach III stolica jest albo nawiązaniem do pierwszej, imperialnej lub przywróceniem pierwszej, imperialnej, co sugeruje, że stolicą pierwszą u Montesinosa powinno jednak być Tiya Wanaku, a nie Qusqu.

WNIOSKI

1. Manqu Qhapaq, król założyciel i zarazem reformator religijny jest postacią, na którą złożyło się kilku różnych założycieli. Część tradycji andyjskich rozróżniała ich jeszcze w XVI w. Zapisy hiszpańskie przekształcały wszystkich Manqu Qhapaq w jedną postać.

2. W opowieściach indiańskich występują dwa porządki wyliczania zdarzeń dotyczących różnych Manqu Qhapaq: porządek „ojciec, dziad, pradziad...” i odwrotny: „... pradziad, dziad, ojciec”. Ustalenie, jaki jest porządek opowiadania, jest warunkiem niezbędnym rozumienia treści i porównywania wersji różnych kronikarzy.

3. Możliwe jest odróżnienie rozmaitych założycieli i dzielenie wątków historycznych od wątków tłumaczących organizację społeczną, religijną Qusqu i świata.

4. Informacje historyczne mówią o:

— imperium Tiya Wanaku, które obejmowało Wari (Winaqi) jako część składową,

— grupie etnicznej Inków, organizatorów imperium Tiya Wanaku,

— upadku Wari w konflikcie z Tiya Wanaku,

— rozpadzie grupy etnicznej Inków,

— powstaniu państwa ze stolicą w Paqari Tampu,

— opanowaniu doliny Qusqu i założeniu miasta,

— powstaniu niezależnego państwa ze stolicą w Qusqu.

Nowi Inkowie w Qusqu mimo odwołań do wspólnej przeszłości nie cieszyli się zrazu poparciem Pukina Qulla i Qičwa. Religia władców Qusuqu była nawiązaniem do religii Tiya Wanaku; władców owych przedstawiano jako odnowicieli i kontynuatorów Tiya Wanaku.

5. Założyciel jest postacią wieloznaczną. Manqu Qhapaq pojawia się jako założyciel rzeczy, których zakładać nie mógł, jak kultu *waka* i innych bóstw, reguł wymiany pracy, obrzędów przejścia, grup etnicznych. Nawet jednak przypisanie mu przemiany w kamień nie likwiduje historyczności postaci, które się na Manqu Qhapaq złożyły: pierwszego króla w Qusqu, założycieli miasta Qusqu, władców Paqari Tanpu i władców Tiya Wanaku. Wszyscy oni władzę uzasadniali swą misją otrzymaną od Stwórcy.

TABLE OF CONTENTS

<p>A Bibliography of the Works by Professor Marian Małowist, 1971—1987 (<i>Jacek Adamczyk, Krzysztof Kowalewski</i>)</p>	647
<p>J. KIENIEWICZ — The Indian Ocean as a Distinct Problem</p> <p style="margin-left: 20px;">This is a critical review of literature referring to the economic systems created by societies in the region of the Indian Ocean and to their mutual links, particularly in the fifteenth-eighteenth centuries; the author draws attention to works which makes use of general models of economic-social development (for example those by Karl Marx or Immanuel Wallerstein). He concludes that „the Indian Ocean as a world-system appears to be a space shaped by relations between societies which assist each other in order to retain the existing state of things, and which for this purpose exploit the opportunities offered by navigation”.</p>	651
<p>M. TYMOWSKI — The Early State in the History of Eastern and Central Europe and Western Sudan. A Comparison of Processes of the Emergence of States and Barriers in their Development</p> <p style="margin-left: 20px;">A comparison inspired i.a. by the works of Marian Małowist proved the existence of numerous similarities (the existence of production surplus which was a condition for the emergence of the state organization, the search for income sources in plunder and the slave trade, the attitude of the early states to the crafts and trade). Inasmuch as the rapid development of the state organism of Central-Eastern Europe in the twelfth-fifteenth centuries made it possible to consolidate them, the states of Western Sudan transformed too slowly to successfully deal with an economic and military confrontation with the outside world.</p>	673
<p>J. SZEMIŃSKI — Manqu Qhapaq, the Founding Monarch in Inca Historical Tradition</p> <p style="margin-left: 20px;">A critical examination of Inca and Spanish sources dating from the sixteenth and the first half seventeenth century indicates the identification of several hypothetical organizers of the Inca state with a single person who was ascribed with divine origin as well as the introduction of religious cults, the division of labour and even the ethnic differentiation of the Andean peoples.</p>	689
<p>B. GEREMEK — A Member of the Social Margin in the Middle Ages</p> <p style="margin-left: 20px;">A review and characteristic of groups which comprised the social margin in late medieval Europe; apart from professional criminals, prostitutes, beggars etc. the author took into consideration other categories of persons who remained outside the urban and rural communities (ethnic and religious minorities, lepers and outlaws).</p>	705
<p>A. DUNIN-WĄSOWICZ — „<i>Juhert</i>” and its Polish Version of Agrarian Measure</p> <p style="margin-left: 20px;"><i>Juhert</i> (<i>jouchert</i>, <i>iuchert</i>, and so on) is a European term describing parts of fields, of various size and shape, and corresponding units of labour; in medieval and early modern Poland it changed its size but continued to remain within the <i>laneus</i>, a fact which reflected different schemes of the organization of the village and agrarian technology as well as regional traditions.</p>	729